

Уссуф Прозак

BENGT JANGFELDT

Feljegyzések
JOSEPH BRODSKYRÓL

A nyelv az Isten

TYPOTEX

This publication has been subsidized by the Swedish Arts Council

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:

SPRÅKET ÄR GUD – Anteckningar om Joseph Brodsky,
Wahlström & Widstrand, Stockholm, 2010

A teljes fordításhoz figyelembe vettük az orosz kiadást is:

Язык есть Бог. Заметки об Иосифе Бродском,
Издательство: Corpus, Астрель, 2011

© Bengt Jangfeldt, 2010

First published by Wahlström & Widstrand, Stockholm, Sweden

Published in Hungarian language by arrangement with Bonnier Group
Agency, Stockholm, Sweden

Hungarian translation © Rácz Judit, Teplán Ágnes, Typotex Kiadó, 2012

A külön nem jelölt verseket fordította © Imreh András

Eggedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 782 3

Témakör: *életrajz, irodalomtörténet, Nobel-díj*

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról

a www.typotex.hu és a facebook.com/typotexkiado
oldalakon értesülhet.

Kiadja a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.

Felelős vezető: Votisky Zsuzsa

Az orosz versek fordítását az eredetivel egybevetette: Hetényi Zsuzsa

Műszaki szerkesztő: Pintér Zoltán

Borítóterv: Horváth Kornél

Nyomás: Séd Nyomda Kft., Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia

*Lev Loseff (1937–2009) emlékének,
aki Brodsky munkásságának legjobb ismerője volt.*

A nyelv számomra sohasem a szabadsághoz vezető út volt. Az igazság az, hogy sosem éreztem magam úgy, mint akit megfosztottak a szabadságától. Mindig tökéletesen szabadnak éreztem magam. (...) Tudtam, hogy lobbanékony természetem van, és azt is tudtam, hogy erős vagyok és konok. Megpróbáltam kifejleszteni magamban valamit, ami valószínűleg kicsi volt, de nagyon kemény, a kívülről jövő hihetetlen nagy nyomással arányos.

JOSEPH BRODSKY

Tartalom

LA BOLSE VITA	9
Az író magányos utazó	9
 A NYELV AZ ISTEN	 79
AVAGY A FIÚ A TORNÁCON	
Sercegj, toll!	79
Egy orosz Auden	104
From Russian with Love	116
Egy szabad ember nem mást hibáztat	133
Egy buzgó antipogány	151
A szem nyugvópontjai	164
 TÖREDÉKEK	 183
Marad a metrum	183
Csak idegek	189
Az otthon négy falán kívül	196
Színlelni az életet	197
Mellette és ellene	199
Intervrúk	202
Az orosz mint telológia	205
Abszurd hiányosságok	206
A tehetség dicsérete	210
Államrezisztens	213
A száműzött író sorsa	215
Sámánének	217

Sziget	222
Konszonáns diszszonancia	225
Prix Nobel?	227
Egy orosz költő Nobel-beszéde	229
Egy másik Nobel-díj	232
It's very nice to leave Helsinki	235
A páfrány lábjegyzetei	238
Miau	242
Brodsky 101 kedvenc verse	245
The road not taken	248
Egy dal a szabadságról	250
Kilencven évvel később	252
Majakovszkij és Tatjana	255
Rím és jelentés	259
Az Atya pillantása	263
Egy hosszú metrikus sor	265
Költői gondolatok	267
Krónikus eset	269
Moszkva egy család ellen	274
Emlékszilánkok	278
Infraktisz	297
Brodsky élettere	305
Egy vergiliusi hő	309
In the dead of winter	313
Tapto	314
Letum non omnia finit	321
Utószó	325
A képek forrásai	328
Névmutató	329

La bolse vita

AZ ÍRÓ MAGÁNYOS UTAZÓ

Amire 1972. június 4-én Joszif Brodskij az Aeroflot gép fedélzetén átrepülte a Kelet és a Nyugat közötti légi határt, hírneve, más szárnyakon, már régen átlépte azt. Még ugyanazon a napon földet ért Bécs repterén, de nevét már évek óta ismerték külföldön, mint az orosz irodalom új nagy alakját, a szovjet politikai rendszer áldozatát, akit kizárólag azért üldöztek, mert költő volt. Brodskij azt szeretne volna, hogy csak költőként kapjon elismerést. A politikai üldöztetéséről nem szívesen beszélt, jelentőségét az életrajzában teljességgel tagadta. Sosem kovácsolt előnyt azokból a kegyetlenségekből, amelyeknek ki volt téve; az „áldozat” vagy az „ellenzéki” szerepe teljességgel idegen volt tőle.

1. Joszif Brodskij éltető eleme a költészet volt, amely sokkal jobban foglalkoztatta, mint bármi más. A költészet megszállottja volt. A költészet, jelentette ki, ősi, mint a politika, és túl is fogja élni azt; az emberi tevékenység magasabb formája – a politikai nyelvnél mindenképpen magasabb –, és még a prózánál is tökéletesebb. Azon a napon, amikor kiutasították a Szovjetunióból, egyik barátnője kísérte taxin a leningrádi repülőtérre, s emlékszik, hogy beszélgetésük elsősorban költé-

szetről szolt, és nem – mint ahogy az várható lett volna – politikáról és az előtte álló kényszerű emigrációról.

Aki egy agresszívan monokróm szovjet államban nőtt fel, mentális egészsége és egyáltalán a túlélés érdekében kénytelen volt kidolgozni egy alternatívát a rendszer által diktált életstílus és értékrend ellenében. Egy országban, ahol – Brodskij szavaival – a hűtlenség és a moziba járás jelentette az egyetlen szabadságot, a költészet úgy jelent meg, mint „a valóságnak való ellenállás egy formája” – írta egy litván barátjáról, Tomas Venclova költőről szóló esszéjében. Az orosz hagyományban a költészetnek más volt a helyzete, mint a legtöbb országban, és az orosz költők gyakran kötelességüknek érezték, hogy azok helyett szóljanak, akik csak ritkán emelhették fel szavukat önmaguk érdekében. Brodskijtól ez a hagyományos próféta szerep idegen volt. Inkább úgy fogta fel a költészet funkcióját, mint a hivatalos nyelv, a hatalom nyelvének alternatíváját, amely éppen Szovjet-országra még inkább sztereotipikus volt, mint a legtöbb más országban. A költő feladata szerint nem az volt, hogy kifejezzon egy véleményt, hanem hogy *jól írjon*.

Leningrádban, ahol Brodskij költővé fejlődött, gyakran jóval erősebb volt a politikai nyomás, mint Moszkvában. Ennek részint történelmi okai voltak: Leningrád pártvezérének, Kirovnak 1934-es meggyilkolása után a Kremlben halálosan rettegetek a korábbi főváros politikai szeparatizmusától. Ezenkívül Moszkvában tartózkodtak a külföldi tudósítók is, akik beszámoltak arról, hogy a hatóságok hogyan bántak az értelmiségiekkel. Moszkvában az írókat is másképp integrálta a politikai rendszer. Ez nemcsak a hivatalosan ünnepeelt költőkre vonatkozott, hanem azokra is, akik a még megtűrt határt súrolták. Jevgenyij Jevtusenko és Andrej Voznyeszenszkij nem publikálhatott akármit, de publikálhattak, és a politikai

hatalom közelében csak nehezen visszautasítható ajánlatokat kaptak, autók, dácsák és külföldi utak formájában. A hatalom pedig felhasználta őket saját céljaira: a rabulista (szócsavaró) hivatalosan jóváhagyott pozíciójának megvolt az ára.

Leningrádban a hivatalos irodalom mellett létezett egy erős szub- vagy underground kultúra a költészetben, amely először a peresztrojkával nyert elismerést, mindenekelőtt pedig Brodskij Nobel-díjával, amely kortársaira, az ún. leningrádi iskola tagjaira is felhívta a figyelmet.

A szovjet idők alatt ezek a költők, noha csak ritkán nyilvánultak meg politikáról, nem publikálhattak, mivel nem arról írtak, amit elvártak tőlük, s így eleve politikai provokátoroknak minősültek. Nem kellett ahhoz szovjetellenesnek lenni, hogy a rendszer ellenségeinek tekintsék őket. Az is elég volt, ha nem szovjetesen írtak, és egyszerűen csak hátat fordítottak a rendszernek. Ez az életre és az irodalomra is vonatkozott. Szűk nadrágot hordtak, főleg farmert, külföldi cigarettákat szívtak, whiskyt és gint ittak – már amikor hozzájutottak ilyesmihez a Szovjetunióba látogató külföldiek révén, vagy ismerősen keresztül, akinek sikerült kijutnia külföldre. Olyan verseket írtak, amelyben nem az élmunkás vagy az élfejőnő volt a főmotívum, hanem mint Brodskijnál: a lélek – egy fogalom, amely már évtizedek óta hiányzott az orosz költészetből. „Azt hiszem, minden bajom akkor kezdődött, amikor a vezetők felfigyeltek arra, hogy itt van ez a fickó, aki egyáltalán nem törődik velük” – nyilatkozta Brodskij egy interjúban.

1964 tavaszán Brodskijt öt évre Észak-Oroszországba internálták munkakerülésért. Ez idő alatt olyasmit élt át, amit leginkább kinyilatkoztatásnak lehet nevezni. Egy moszkvai barátja küldött neki egy angol költészeti antológiát, eredeti nyelven. „Égészen véletlenül – emlékezett Brodskij – a könyv

Auden *W. B. Yeats emlékezete* című versénél nyílt ki”, ahol a következő sorokat is olvashatta:

Time that is intolerant
Of the brave and innocent,
And indifferent in week
To a beautiful physique,

Worships language and forgives
Everyone by whom it lives;
Pardons cowardice, conceit,
Lays its honours at their feet.

Ártatlan vagy hősie,
rászól az Idő: siess;
néki minden szép alak
közömbös egy hét alatt;

ám a nyelvet tiszteli,
s mesterét elismeri,
térdre hull a gőg előtt,
gyáva? az se bántja – sőt,

Kiplingnek, s majd – furcsaság –
Claudelnek is megbocsát –
és túléli ezt a sírt
ő is tán, ki szépen írt.¹

¹ Gergely Ágnes fordítása, in: *Válogatott szerelmeim*, Magvető, 1973.

„Emlékszem – írta később Brodskij Audenről írott, *Egy árnyék kedvében járni* (*To please a shadow*) című esszéjében –, ahogy ott ültem a kis faházban, és bámultam ki a négyszögletű ablakomon, amely akkora volt, mint egy lőrés, a vizes, sáros, koszos útra, ahol csak néhány elkószált csirke ögyelgett, és nem tudtam, vajon valóban hihetek-e annak, amit olvastam, vagy csak az angolnyelv-tudásom űz belőlem gúnyt.” Újra és újra átlapozta az angol–oroszl szótárát, csak hogy megbizonyosodhasson, hogy jól értette. „Azt hiszem, egyszerűen nem voltam hajlandó elhinni, hogy egy angol költő már 1939-ben ezt írhatta: »Time... worships language«, és mégis olyan lett a világ, amilyen.”

Nem olvasta félre: Auden valóban azt írta, hogy az idő istenként tiszteli a nyelvet – vagyis a nyelv hatalmasabb, ősbib az időnél, az pedig hatalmasabb és ősbib, mint a tér. Ez a belátás Brodskijt „egyszerűen elkábította”, és megerősítette abban a meggyőződésében, hogy a költészetnek különleges helye van a nyelvi és az irodalmi hierarchiában.²

Mint azt Brodskij életrajzírója és barátja, Lev Loseff is hangsúlyozta, Auden szavai nemcsak saját gondolatait erősítették meg „a nyelv elsőbbségéről az individuális tudat és a kollektív létezés fölött”, hanem azt a paradox büntudatot is megjelenítették, amelyet ez idő tájt érzett, a per után és az azt követő száműzetésben. Kétségkívül ártatlan volt a „munkakerülés” vádjában, mégis büntudata volt „az egzisztenciális bűn” értelmében – „egy normális ember mindig büntudatot érez, az állammal szemben, más emberekkel szemben stb...”, magyarázta egyszer nekem, és egy interjúban ki is fejtette ezt a gondolatot: „Egy szabad ember abban különbözik a szolgává lett em-

² Ironikus, hogy Auden éppen a két idézett strófát törölte az 1966-os *Collected Shorter Poems*ből.

bertől, hogy amikor valamilyen katasztrófa, szerencsétlenség, baleset éri, sohasem a körülményeket, vagy valaki más, vagy a hatóságokat teszi felelőssé, hanem csakis önmagát okolja.”

Brodzskij büntudata erősödött azáltal, hogy bizonyos értelemben önmagát tette felelőssé, amiért letartóztatták, elítélték és száműzték. Nagyon jól tudta, hogy kikkel van dolga, milyen erőket hívott ki maga ellen azzal, hogy nem volt hajlandó beilleszkedni az akkori költészeti és társadalmi rendbe. „Nem fogadtam el a rendszert – magyarázta egy interjúban –, következképpen joguk volt bevinni. Ez az ő rendszerük. És az ilyesmit nem lehet megúszni. Azzal, hogy az ember kimutatja, hogy nem szándékozik elfogadni a rendszerüket, joguk van bármit megtenni veled, mivel az a céljuk, hogy örökre fenn-tartsák a rendszerüket. (...) Józanul kell látni a dolgokat. Nem gondolom, hogy az embernek áltatnia kellene önmagát. Ezek-nek a pasasoknak hatalmuk van. Én meg gyengébb vagyok, mint ők. Nekem nincsen hatalmam.”

E belátás hátterében úgy jött Auden ígérete a megbocsátásról és a felmentésről (*pardon*), mint a megszabadulás. Az ember igenis kaphat feloldozást – csak kövesse a hivatását és írjon jól, hiszen az idő „megbocsát – és túléli ezt a sirt ő is tán, ki szépen írt”.

Ennek alapja a keresztény etika, de ugyancsak benne van – hangsúlyozza Loseff – egy prekeresztény, arisztotelészi erkölcs-felfogás is: a veseszületett képességek megnevesítése. „Jól írni – hangsúlyozta – Brodzskij számára morális kötelesség volt.”

2. Az 1972-es kiutasítás oldotta meg végül azt a problémát, amelyet a hatóságok 1964 óta húztak, amikor egy gyorsan lefolytatott per végén a bíróság bűnösnek találta Brodzskijt munkakerülésben. A látványosan gyöngye vádpont az volt el-

lene, hogy nem volt állandó munkája; azt a tényt, hogy verseket írt és fordított is, nem vette figyelembe a bíróság. Vagy pontosabban: azt ők nem tekintették igazi munkának. Teljes egészében konstrukciós per volt, egyetlen céllal: hogy példát statuáljon. A kommunista párt egy ideje kampányt folytatott a „degenerált” elemek ellen, s Brodskij neve már 1963 januárjában is felmerült egy újságcikkben, mint a sok „el nem ismert” költő egyike, akik „a városban tengnek-lengnek, és a dekadens és formalista műveiket olvassák fel az ifjúságnak”.

Brodskij zavaró körülmény volt a hatóságok szemében, mivel nem élt a szovjet társadalom etikai és esztétikai normái szerint. Csakhogy nehéz volt bíróság elé állítani olyan nézetekért, melyeket aktívan nem propagált. Találtak tehát egy másik törvényszakaszt, nevezetesen egy utasítást, amely „harcol a munkakerülés ellen” – ezt néhány évvel korábban, 1961 májusában adták ki. 1963. november 29-én Brodskijt úgy állították be egy leningrádi lapban, mint „egy pigmeust, aki megpróbál felkapaszkodni a Parnasszusra”, és néhány héttel később úgy döntöttek, hogy egy úgynevezett „társadalmi törvényszék” elé állítják. Ez afféle bolhacirkusz volt, amelyet általában a delikvens munkahelyén rendeztek. A választás ez esetben az Írószövetségre esett, annak ellenére, hogy Brodskij nem is volt annak tagja. Az Írószövetség nem elégedett meg azzal, hogy támogatta a „társadalmi törvényszék” felállítását, hanem azt ajánlotta az államügyészségnek, hogy emeljenek vádat Brodskij és „elvbarátai” ellen „szovjetellenes kijelentéseik miatt”. Mindezt természetesen fölülről, vagyis a kommunista párt leningrádi szekciójából irányították.

Brodskij nem jelent meg a „tárgyaláson”, amelyet december 25-ére tűztek ki. Ehelyett Moszkvába utazott, ahol a barátai gondoskodtak róla, hogy beutalják egy pszichiátriai klinikára. Abban reménykedtek, hogy egy pszichés betegségről

kiállított orvosi papír megmentheti a rosszabb sorstól. Ezt ő maga tervelte ki, többek között Anna Ahmatovával együtt. Ám Brodskij idegei már annyira túl voltak feszítve – egyéb, személyes okokból is –, hogy valóban attól kezdett rettegni, hamarosan megőrül, ezért kérte, hogy engedjék ki. Amikor néhány nappal később elhagyta a klinikát, megkapta az orvosi igazolást, mely szerint megállapítást nyert, hogy „szkizoid személyiségzavarban” szenved.

Egy hónappal később, február 13-án Leningrádban megállították az utcán, betuszkolták egy autóba, elvitték a rendőrségre, és magáncellába zárták. A következő napon akut szívproblémái jelentkeztek, erre kapott kámforinjekciót, ám maradnia kellett a magánzárkában. Négy nappal később eljárást indítottak ellene az egyik leningrádi kerületi bíróságon.

Mivel az eljárás kimenetele már előre el volt döntve, a védelem nem tudott mást tenni, csak enyhíteni az ítéletet azzal, hogy kérték, vessék alá Brodskijt törvényszéki pszichiátriai vizsgálatnak. A kérést elfogadták, ám a „vizsgálat” egyáltalán nem úgy zajlott le, ahogyan azt a védelem várta. Brodskijt három hétre bezárták egy pszichiátriai klinikára; az első napokat a zárt osztályon töltötte. Ahelyett, hogy kivizsgálták és diagnosztizálták volna, milyen betegségben szenved, azonnal megpróbálták „gyógyítani”: jéghideg vízű fürdőkádba tették, az éjszaka közepén felébresztették, nyugtatókkal injekciózták, vizes lepedőbe csavarták és egy forró radiátor mellé rakták, így amikor a lepedő száradni kezdett, belevágott a testébe. Sok év múltán, amikor megkérdezték tőle, mi volt a legrosszabb élménye a Szovjetunióban töltött évei alatt, habozás nélkül a leningrádi pszichiátriát nevezte meg.

Amíg Moszkvában az orvosok úgy igyekeztek segíteni Brodskijon, hogy mentális instabilitására hivatkoztak, addig a leningrádi orvosokat éppen az ellenkezőjével bízták meg:

azzal, hogy állapítsák meg: mentálisan beszámítható, tehát felelőssé tehető a cselekedeteiért. Az ő diagnózisuk szerint „(Brodszkij) pszichopata személyiségvonásokat mutat, de nem szenved pszichés betegségben, és a neuropszichés állapota szerint munkaképes”. A bíróság pontosan ezt akarta hallani.

A második eljárás akkor kezdődött, amikor a pszichiátriai klinikán befejezték Brodszkij „kezelését”. Hogy itt kikaperről volt szó, azt nem is próbálták eltitkolni: a bíróságnak berendezett klubhelyiség ajtaján a következő tábla lógott: „A munkakerülő Brodszkij pere”. A dolgozó nép képviselőjében hat személyt idéztek be „tanúként”.

Mivel Brodszkij bűne nem szerepelt a büntetőjogban, hanem csak egy rendeletben, ezért nem volt ügyész sem, hanem ezt a szerepet Szaveljeva bírónő látta el:

BÍRÓNŐ: – Magyarázza meg a bíróság előtt, hogy amíg nem volt állása, munka helyett miért élt parazita életmódot!

BRODSZKIJ: – Dolgoztam azalatt is, amíg nem volt állásom. Ugyanazt tettem, amit most is: verseket írtam.

BÍRÓNŐ: – Szóval írta az ügynevezett verseit? És ugyan mi haszna volt abból, hogy ilyen gyakran cserélgette a munkahelyeit?

BRODSZKIJ: – Tizenöt éves koromban kezdtem el dolgozni. Minden érdekelt. Azért váltogattam a munkahelyeimet, mert nagyon sokat szerettem volna megtanulni az életről és az emberekről. Amennyit csak lehet.

BÍRÓNŐ: – És mi hasznót hozott ezzel szülőföldjének?

BRODSZKIJ: – Verseket írtam. Ez a munkám. Meg vagyok győződve... Azt hiszem, amit írtam, hasznára van az embereknek, és nemcsak most, hanem az eljövendő generációk számára is.

BÍRÓ: – Ön tehát úgy látja, hogy az úgynevezett versei az emberek hasznára válnak?

BRODSZKIJ: – De hát miért mondja, hogy az „úgynevezett” verseim?

BÍRÓ: – Azért mondjuk az ön verseire, hogy „úgynevezett”, mert ez a véleményünk róla.

És ez így ment oda-vissza, öt órán keresztül. A bíró azt állította, hogy Brodskij nem dolgozott, Brodskij pedig azt válaszolta erre, hogy igenis dolgozott, ugyanis verseket írt, mire a bíró kijelentette, hogy a versírás nem munka, és így tovább.

Közben behívták a vád tanúit, akik nem olvasták Brodskij verseit, de még csak azt sem tudták, kicsoda ő – ám ez nem akadályozta meg őket annak bizonyításában, hogy „Brodskij egy parazita, bugris, csirkefogó, ideológiailag szennyes alak”.

A KGB titokban készült felvétele: Brodskij az 1964-es perén.
A képet a KGB archívumában találták a nyolcvanas évek végén

A védelem tanúi viszont ismert irodalomprofesszorok voltak: Vlagyimir Admoni és Jefim Etkind, akik tudták, hogy miről beszélnek, és Brodskijt nagyra értékelték mint költőt. Őket is és a fordítókat is leintették vagy elhallgattatták az eljárás alatt.

A per egy abszurd *farce* volt, és csak a végkimenetelében különbözött a harmincas évek kirakatpereitől. Az ítélet mégis szigorú volt: Brodskijt öt évre kiutasították Leningrádból, a kiutasítás helyén végzendő kötelező munkaszolgálattal. Ez a munkakerülésről szóló 1961-es rendelet legsúlyosabb büntetési tétele volt.

3. Az, hogy Brodskij nem szívesen beszélt mindarról, ami a száműzetést megelőzte, mint korábban rámutattunk, részben a bűnnel kapcsolatos bonyolult szemléletéből következett. Ehhez jött még az a tény, hogy a védelmére olyan érvet volt kénytelen felhozni, amelyet tisztességtelennek tartott és szégyellt. Hogy bizonyíthassa ártatlanságát, meg kellett volna győznie a bíróságot arról, hogy nem szovjetellenes, és hogy nemcsak a fizikai munka, hanem a „szellemi munka” is hozzájárul a „kommunizmus építéséhez”. Ez az érvelési szint elfogadhatatlan volt számára. „Alkotómunkára születtem, és fizikai munkát nem tudok végezni” – magyarázta egy párttitkárnak, aki 1963 őszén hiába próbálta jobb belátásra bírni: „Számomra közömbös, hogy egy párt van, vagy egyáltalán van-e párt, számomra csak jó és rossz létezik.”

Egy másik ok, amiért Brodskij mindig igyekezett tompítani a per jelentőségét, az volt, hogy egyesek szerint karrierjét sokkal inkább ennek az üldöztetésnek köszönheti, mintsem a költészetének. Maga Anna Ahmatova is azonnal belátta, micsoda következményei lehetnek a pernek és a kiutasításnak Brodskij sorsára nézve: „Milyen életrajzot fognak itt össze-

eszkábálni ennek a mi vöröshajúknak...!” De Ahmatova számára Brodskij zsenialitása vitathatatlan volt, költői nagyságát nem rendelte külső életrajzi tényekhez. Persze sok író érték hasonló – sőt még súlyosabb – támadások a szovjet idők alatt, ám Brodskij azon kevesek egyike volt, akik a tehetségükkel együtt kiállták a próbát. Egy író, akinek adottságai csekélyebbek, mint a szenvedése vagy morális elkötelezettsége, nem sokáig állhat a reflektorfényben.

Míg egyesek azzal vádolták Brodskijt, hogy hasznot húzott a per körül támadt figyelemből, mások azt hányták a szemére, hogy nem eléggé nagylelkűen rótta le háláját azoknak, akik hírnevüket és karrierjüket vitték a vásárra azzal, hogy felléptek a védelmében. Az igaz, hogy számtalan interjújában ritkán nevezi nevükön ezeket az embereket, de ez inkább azért volt így, mert a pernek, paradox módon, az ő számukra nagyobb jelentősége volt, mint Brodskij számára. Míg azok, akik kiálltak mellette, a pert a gyűlölt politikai rendszer rothadásának jeleként fogták fel, saját akciójukat pedig a szovjet polgárjogi harc részének tekintették, Brodskij számára a per nem különösebben szovjet jelenség volt, hanem az emberi gonoszság és az emberi élet általános abszurditásának megnyilvánulása. Brodskij, akármennyire is elítélte a kommunizmust és akármilyen nagyra becsülte a demokráciát (amelyről ebben az időben csak elméleti ismeretei lehettek), nem táplált illúziókat azzal kapcsolatban, hogy az egyén egzisztenciális alapállapota radikálisan más formát öltene egy más társadalmi formációban.

De Brodskij attitűdje egy másik tulajdonságára is rávilágít: „Egész életemben megpróbáltam elkerülni a melodramákat – mondta egy interjúban. – Háromszor ültem börtönben, kétszer elmeógyógyintézetben, de mindez semmilyen hatással nem volt arra, amiről írtam. (...) Mindez egy része az élet-

rajzomnak, de az életrajznak abszolút semmi köze az irodalomhoz, vagy csak nagyon kevés.” Egyik beszélgetésünkben ezt a gondolatot még aforisztikusabban fejezte ki: „Az ember ne legyen saját életrajzának túsza.” Vagy: „Az ember ne teldja meg az undok valóságot a saját szavaival is.” És egy Audenről írott esszéjében azt állította: „Egy író, aki a börtöntapasztalatairól mesél, vagy bármilyen ínségről, amelyben része volt, nem különb annál az átlagembernél, aki híres ismerőseivel hetvenkedik.”

4. Brodskijnak igaza volt, amikor azt állította, hogy a pernek és a kiutasításnak számára semmi jelentősége nem volt abban az értelemben, hogy nem hagytak közvetlen nyomot a költészetében. Mégis fontos szerepet játszottak ezek az események, hiszen ezek tették őt és a költészetét ismertté Nyugaton.

Mindkét peren jelen volt Frida Vigdorova újságíró, egy lelkes polgárjogi aktivista, akinek a tárgyalási szakaszokról szóló beszámolóit másolatokban azonnal elterjedtek a Szovjetunióban, majd ugyanazon év őszén angolul az *Encounter*-ben, valamint több más nyelven is. A Szovjetunióban sokan ellenezték azt, ahogyan Brodskijjal bántak, fiatal, ismeretlen szerzők csakúgy, mint ismert kultúrszemélyiségek. „A 18 millió politikai üldözött közül még senkiért nem álltak ki annyian, mint őerte” – állapította meg Anna Ahmatova, aki bizalmasával, Ligyija Csukovszkajával (ő volt az egyik legaktívabb), valamint Dmitrij Sosztakoviccsal, Alekszandr Tvardovszkijjal és Konsztantyin Pausztovszkijjal, a gyermekkönyvíró Samuil Marsakkal és másokkal együtt küzdött Brodskij szabadon engedéséért. A nyugati értelmiségre, akik a szovjet politikai felpuhulás illúziójában éltek, a fiatal költő üldöztetése a Borisz

Paszternak elleni, hat évvel korábbi kampány visszhangjaként sokkolóan hatott. A tiltakozók egyike Jean-Paul Sartre volt, aki a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökének, Anasztasz Mikojannak címzett, 1965. augusztus 17-i levelében hangsúlyozta, hogy Brodskij esete komolyan megrendítette a Szovjetunió hírét (a levelet csak a peresztrojka idején hozták nyilvánosságra). A „szocialista országok iránti őszinte barátság nevében, melyekbe mi (vagyis a baloldali Nyugat) egyetlen reményünket fektettük” –, Sartre arra kérte Mikojant, hogy „lépjen föl egy fiatalember védelmében, aki jó költő, vagy talán hamarosan azzá válik”. A levél, amely magánúton, augusztus utolsó napjaiban jutott el a címzetthez, azonnal elérte célját. Szeptember 4-én a Legfelsőbb Tanács úgy határozott, hogy Brodskij büntetését annyira csökkentik, amennyit már letöltött, és szeptember 24-én el kell engedni a száműzetési helyéről. A hazai tiltakozókat még csak figyelmen kívül hagyhatta volna a szovjet rezsim (kivált, hogy a KGB-vezetők szerint ezek főleg a zsidó értelmiségből jöttek), de amikor a kritika az egyik legnagyobb európai írótól jött, aki baloldali szimpátiájáról volt ismert, azonnal vissza kellett vonulni.

5. Annak ellenére, hogy a per alatt embertelen nyomás nehezedett Brodskijra, fellépése mindkét per alatt imponáló hidegvérrel tanúskodott. Ügyvédje, Zója Toporova, aki töltehetően mindent megtett Brodskij felmentéséért, emlékezett, hogy a költő egyszer sem zökkent ki a gondolatmenetéből, hanem méltósággal beszélt önmagáról mint költőről. „Nagyon feszült volt, de nyugodtan viselkedett, egyedülálló méltósággal” – mesélte egyik barátnője, Ludmila Shtern. „Az arca sem félelemről, sem kénről, sem zavartságról nem árulkodott. Inkább a civilizált ember tanácstalanságát fejez-

te ki, akinek részt kell vennie ebben a kőkorszaki kutyakomédiában.” Nyugalomról és összeszedettségéről számolnak be Frida Vigdorova gyorsírásban készült jelentései is, melyekből Ligijja Csukovszkaja, aki nem volt jelen a peren, hallani vélte Brodskij „tisztá, nyugodt, derűs hangját”, „annak az embernek a hangját, akit bár a kétségbeesésbe hajszolnak, de akit mégsem sikerül eltéríteni a saját igazától. A hangja nyugodt maradt, habár a barátai hisztérikusnak tartják ezt az embert. Nem az. Nyugodt és méltóságteljes.”

„Nem szenteltem túl nagy figyelmet annak, ami körülöttem zajlik – jelentette ki később Brodskij –, mivel a hatalom éppen ezt akarta: hogy figyeljek oda... Az ember nem engedheti meg magának, hogy féljen, ezért valami másra kellett gondolni. Úgy kell tenni, mintha semmi nem történne. Csak ülni, és egyszerűen megpróbálni figyelmen kívül hagyni az egészet, már amennyire lehet. Az egyetlen alkalom, amikor éreztem valamit, akkor volt, amikor két ember – két tanú – felállt, és valami jót mondott rólam. Annyira nem voltam felkészülve arra, hogy valami pozitívát is mondanak, hogy egészen meghiúsultam.”

Itt valószínűleg hasznát vehette a jogatudásának és a zen buddhizmusnak: e kettő tanulmányozása során megtanulta kikapcsolni a valóságot. A tárgyalóteremben a háta mögött két hadnagy állt, és egész idő alatt dresszírozták: „Brodskij, üljön rendesen!” „Brodskij, üljön rendes emberhez méltóan!” „Brodskij, normálisan üljön!” Miután saját nevét századszorra is hallotta – az örök, a bíró, az ülnök, az ügyvéd, a tanúk részéről –, „minden értelmű elveszett számomra” – mesélte. „A zen buddhizmusban történik ugyanez. Ha az ember ismételtet egy nevet, az eltűnik.”

Mintha tudta volna, mit tartogat számára a jövő, Brodskij már öt évvel korábban, *A költészet definíciója* című versében

azt a módszert ajánlotta, hogy az ember gondoljon valami másra, hogy megmeneküljön a nyomasztó valóságtól. Amikor rendőrök hallgatják ki, a következőket tegye:

Arra gondolni,
az ablakon lecsorgó eső zavaros patakjaiban
hogyan torzulnak el a házak arányai,
és közben hadd magyarázzák, hogy mit is kell
csinálnunk.

6. Még ha Brodskij ki is tudta kapcsolni a gondolatait, hogy ne az elnyomó hatalom valóságára gondoljon, nehezebb volt megfelekednie apjáról és anyjáról, akik szintén ott ültek a tárgyalóteremben. A szüleivel való kapcsolata bonyolult volt. Egyrészt büntudatot érzett, amiért ilyen szenvedésnek tette ki őket, vagyis hogy végig kellett nézniük, amint fiukat letartóztatják és gyalázzák, másrészt tudta, hogy nem sokra becsülték az általa választott pályát, nem hittek benne mint költőben.

A *Másfél szobában* című esszéjében, amelyben a gyerekkoráról, felnövekedéséről írt, olyan képet rajzol a szüleivel való kapcsolatáról, amely az idő és a tér okán (haláluk után íródott, és egy másik országban, az Egyesült Államokban) meglehetősen idealizált. Noha az apa, Alekszandr Ivanovics igen fontos és pozitív szerepet töltött be a fia életében, gyakran összerúgták a port, mint a tizenéves fiúk szokták az apjukkal. S ezt még tovább bonyolította az is, hogy a család egy olyan országban élt, ahol nagyon határozott szabályrendszer uralkodott: a választási és karrierlehetőségek, különösen egy zsidó fiú számára, nagyon behatároltak voltak, szakítani ezekkel a szabályokkal pedig jelentős kockázatokat vont maga után.

Joszf az apjával Leningrád kikötőjében, az ötvenes évek elején

„Nem értették, hogy miért kellett abbahagynia az iskolát, és egyáltalán azt az életet élni, amit ő élt”, mesélte Jakov Gorgyin, egy közeli barát, aki „nagyon kemény jeleneteknek”